

כי מציון - פרשת ויצא

מכון מניטו ©

דבר תורה שכתב הרב יהודא ליאון אשכנזי (מניטו)

תרגום ועריכה מצרפתית: אליעזר שרקי

צוות עריכה לשונית והגהה לפרשות: אלישבע שרקי, בלה בל אנגי, ואיתי קולין (ה"ע - הערת העורכים)

שיחת הרועים

מהות האדם, ייעודו וגאולתו. השיחה הזאת, הנראית כשיחת נימוסין, מתחילה בקריאה איתי! ומסתיימת במילה שלום, וטמונה בה משמעות עמוקה. נושא השיחה הוא גורל האדם והדרך לגאולתו, והיא מתקיימת בין יעקב, רועה עברי ממשפחת אברהם, ובין רועי אומות העולם שהתאספו בחרן. רועים אלה נקראים "בני קדם", כלומר 'בני המזרח', או 'בני הקדמון', על שם המוצא הקדום בזמן ובמרחב של רועי העולם, על פי הנבואה העברית.

ישנם שני סוגים של רועים. הסוג הראשון הוא אלה אשר זקוקים לאחידות מדומה כדי למלא את תפקידם. הם כת סגורה השומרת בקנאות על סמכויותיה: "ונאספו שמה כל העדרים ונגללו את האבן מעל פי הבאר והשקו את הצאן והשיבו את האבן על פי הבאר למקמה" (שם לט, ג). לאף אדם אין גישה למי הבאר, פרט להם.¹ לעומתם, יש רועים אשר לכאורה המניע שלהם הוא פרטי, משפחתי, אך למעשה הם פועלים לטובת כלל האדם, כגון יעקב.

וזה תוכן השיחה בין יעקב לרועים:

ויאמר להם יעקב: אחי, מאין אתם?

ויאמרו: מתרן אנהנו.

ויאמר להם: הידעתם את לכן בן נחור?

ויאמרו: ידענו.

ויאמר להם: השלום לו?

ויאמרו: שלום.

ניתוח מדויק של שיחה זו, על פי החכמה העברית, מגלה את עומק ההבדל שבין התפיסה הרוחנית של ישראל, המושתתת על המוסר, ובין המסורות הדתיות השונות שצמחו באנושות מראשיתה – לפני הופעת עם ישראל, או מחוצה לו – העוסקות לרוב בפולחנים

אדם פתוחה הדרך לישועה, אם רק ישמור על הכללים המוסריים הבסיסיים של שבע מצוות בני נח (מתוך המאמר "האוניברסליזם של האמונה היהודית", כי מציון על המועדים – בצרפתית, טרם תורגם).

"וישא יעקב רגליו ויגלו ארצה בני קדם. וירא והנה באר בשדה, והנה שם שלשה עדרים צאן רבצים עליה, כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים, והאבן גדולה על פי הבאר. ונאספו שמה כל העדרים ונגללו את האבן מעל פי הבאר והשקו את הצאן והשיבו את האבן על פי הבאר למקמה. ויאמר להם יעקב: אחי מאין אתם? ויאמרו: מתרן אנהנו. ויאמר להם: הידעתם את לכן בן נחור? ויאמרו: ידענו. ויאמר להם: השלום לו? ויאמרו: שלום, והנה רחל בתו באה עם הצאן. ויאמר: הן עוד היום גדול, לא עת האסף המקנה, השקו הצאן ולכו רעו. ויאמרו: לא נוכל, עד אשר יאספו כל העדרים ונגללו את האבן מעל פי הבאר והשקינו הצאן. עורנו מדבר עמם ורחל באה עם הצאן אשר לאביה פי רעה הוא. ויהי כאשר ראה יעקב את רחל בת לכן אחי אמו ואת צאן לכן אחי אמו, וישש יעקב ויגלו את האבן מעל פי הבאר וישק את צאן לכן אחי אמו" (בראשית כט, א-י).

אחרי שיצא מבאר שבע בברחו מפני שנאת עשיו, יעקב מגיע לבאר בשדה שממנה ישקו את כל העדרים: "ונאספו שמה כל העדרים ונגללו את האבן מעל פי הבאר והשקו את הצאן". בפרשה זו התורה מציינת פעמיים שכתנאי לגלילת האבן הגדולה אשר על פי הבאר, נדרשת נוכחותם של כל הרועים, כדי שיוכלו יחד לגלול אותה. הדיוק הזה רק מעצים את הניגוד עם המחזה שבהמשך: בראותו את רחל, יעקב גולל לבדו את האבן מעל פי הבאר, ומשקה את צאן לכן אחי אמו.

סיפור התולדות של האומה הישראלית מתחיל כאן, במפגש בין יעקב ורחל. מדוע התורה מספרת לנו שפגישה זו בין יעקב הרועה לרחל הרועה, החשובה כל כך להמשך התולדות, מתרחשת על רקע דרשיח בין רועי "שלושה עדרים צאן" ובין יעקב, עבד ה' ? על מה מדובר בשיחה זו, התמימה לכאורה? מהי הבאר הזאת? ומהי האבן הגדולה הסותמת אותה?

בשורות הבאות אקרא קריאה מדרשית בשני רבדים: הרובד האחד הוא החיפוש של יעקב אחר האחוה, והרובד הנוסף הוא עומק ההבדלים שבין תפיסת ישראל ובין תפיסת אומות העולם בעניין

¹ הדתות המכונות 'אוניברסליות' (הנצרות והאסלאם), טוענות כי להן בלבד המפתחות לישועת נפש האדם (בנצרות: "אין ישועה מחוץ לכנסייה"; באסלאם: "יש רק אלוה אחד, והוא האל שלי..."). דתות אלה נוטות תמיד לגלוש לאימפריאליזם. מנגד, על פי התורה, לכל עם ולכל

דתיים, אך הן משוללות תקווה לתיקון מוסרי אמיתי, למרות מה שנראה כהתייחסות לבעיית המוסר בטקסטים הפולחניים שלהן.²

על רקע מילות המפתח שבהן משתמש יעקב: "אחים", "שלום", עולה השאלה כיצד אותה האחוה אפשרית, בעוד הוא בורח מפני שנאת אחיו: "וְיִשְׁטֹם עֵשׂוֹ אֶת יַעֲקֹב עַל הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בָּרַכּוּ אָבִיו, וַיֹּאמֶר עֵשׂוֹ בְּלִבּוֹ יִקְרְבוּ יָמַי אֲכַל אָבִי וְאֶהְרֹגָה אֶת יַעֲקֹב אָחִי" (שם כז, מא).

אלא שהדברים עתיקים: מראשית ההיסטוריה האנושית, מאז שבן האדם, קיין, הרג את אחיו הבל, המילה 'אח' כמעט נעלמה מן התורה. מעתה אפשר לקרוא את כל סיפורי התורה כ'מסע בעקבות האחוה האבודה'.³ נצטרך לחכות לאברהם כדי לראות שוב את המושגים 'אח' ו'אחות' חוזרים לעולמו של האדם. הנבואה העברית מגלה לנו, בדרכה, את התוכנית האלוהית לאדם, את אתגריה, ואת המצבים הדרמטיים המתלווים אליה: מצבים סוציאליים היסטוריים החוזרים ונשנים תמיד, דרך העלילות והגלגולים של עמים ותרבויות, עד לסיומם בימות המשיח באחרית הימים.

המסע בעקבות האחוה

יעקב יצא זה עתה מכישלון הניסיון האחרון לאחוה, הפנימי ביותר, ביחסיו עם עשיו אחיו. עוד קודם לכן, תיארה לנו התורה את הפרידה בין אברהם ללוט, הדוד והאחיין – כמעט אחים⁴ – ולאחר מכן את הפרידה בין יצחק לישמעאל, אחים למחצה שלא מחליפים מילה וחצי מילה, והתורה לעולם אינה מכנה אותם 'אחים'. אחריהם באים יעקב ועשיו, אחים בני אותה האם, כמו קיין והבל, ובנוסף גם תאומים. הם אכן מדברים זה עם זה, ושיחתם היא שיחה מכרעת לעתידה של גאולת האדם: למי שייכות הבכורה והברכה? מי מסוגל להיות אח לאחיו?⁵ מי יזכה בשם ישראל?⁶

ואכן כך אמרה האם, רבקה: "וַתִּקְרָא לְיַעֲקֹב בְּנֵה הַקָּטָן וַתֹּאמֶר אֵלָיו: הִנֵּה עֵשׂוֹ אָחִיךָ מִתְנַחֵם לְךָ לְהַרְגֶךָ. וְעַתָּה בְנֵי שְׂמֵעַ בְּקִלִּי וְקוּם בְּרַח לְךָ אֶל לְבֵן אָחִי חַרְבָּה" (שם כז, מב–מג). יעקב שומע בקולה ובורח אל המקום אשר בו, אולי, יודעים עדיין מה פירוש הדבר להיות 'אח', אל משפחת אמו. יעקב בורח מפני השנאה והתסכול של עשיו, ומוטלת עליו משימה נוספת: לקחת לו אישה ממשפחתו של לבן בחרן. לבן, אח לרבקה, היה נכדו של נחור, אחיו של

² גם הדתות שצמחו מהתנ"ך, כמו הנצרות והאסלאם, אמנם אימצו את יסודות המונותאיזם העברי, אך לא הציבו את התיקון המוסרי של האדם כציר המרכזי של ישועת הנפש (על פי הרב אשכנזי).

³ ראה לעיל, פרשת תולדות, ; להלן, פרשת מקץ.

⁴ בראשית יג, ח: "וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל לוֹט... כִּי אֲנִישִׁים אָחִים אֲנִי וְהוּא".

⁵ הבכורה (=הכהונה) והברכה שמורות למי שמסוגל להיות כהן לאחיו, כמו אהרן הכהן – אוהב שלום ורודף שלום, המברך את ישראל ומוריד להם שפע וברכה מאת ה'. כך מתפקד גם עם ישראל ביחס לאומות – גוי קדוש וממלכת כהנים לאומות העולם (ה"ע).

⁶ ראה מדרש תנחומא, פרשת קדושים, ב.

אברהם. גם נחור, כמו אחיו, עזב את הציוויליזציה הארורה של בבל בימי נמרוד באור כשדים, אך הוא עצר בדרך.⁷

לכן, המילה הראשונה של יעקב כשהוא מגיע לבאר בחרן היא: **אָחִי!** הרי הוא ראה שהאנשים שם הם רועים...⁸

אָחִי! למרות הכל, חרף העובדה שכל מה שהוא יודע על מה שאירע במשפחת אברהם היה יכול – ואולי אף היה צריך – להביא אותו לייאוש מוחלט ביחס למושג 'אח'. נראה שבמילה זו התורה רצתה להבליט את האופטימיות הבלתי נדלית של האדם העברי, המחפש ללא לאות את האחוה, למרות כל האכזבות (בנושא זה אני נזכר תמיד באמירה המחרידה של מאנס שפרבר⁹ בעניין השואה: "נפלנו קורבן לאוצרות התקווה שבלבנו").

שתי תפיסות על ייעוד האדם

המדרש,¹⁰ המפענח את המשמעות הנבואית של המילים שבפסוקים אלה, מוביל אותנו למהותן הפנימית. במסעו של אברהם מאור כשדים לארץ כנען, העיר חרן הייתה התחנה העיקרית באמצע הדרך, והמדרש אומר שהשם "חרן" פירושו: "חרון אף", מקום הכעס.

כעת ניתן להבין את 'שיחת הרועים' כך:

אָחִי, מֵאַיִן אָתָּם! באתם מה'אין'. נבראתם מהאין, קיבלתם את כל הווייתכם וכל קיומכם מבורא אחד ויחיד, **כחסד, כמתנת חנינם.** אך מתנה זו, בהיותה חנינם, יוצרת נבראים יריבים, המתחרים ביניהם.¹¹ הבורא נותן לנו הכל – חוץ מאהבת האח. דבר זה הוא תובע מאיתנו, למעננו: האדם קונה את ה'זכות לקיומו כשהוא מתגבר על היריבות הטבעית בין הנבראים והופך ל'אח'. ולכן, המשימה המוטלת על האדם היא הדריקיום בין הנבראים ואהבת האחים. ואתם, הרועים, תפקידכם להיות רועי השלום.

וַיֹּאמְרוּ: מִתְרַן אֲנַחְנוּ. הבעיה שלנו, הרועים של חרן, היא אחרת לגמרי. הבעיה שלנו איננה איך לזכות בקיומנו אחרי שנבראנו מן האין, כפי שאתה טוען. באנו מ'חרן', מחרון האף הרובץ על העולם מראשיתו. כעס קדמון רובץ על המציאות, והוא המקור לאבן הגדולה הסותמת את פי הבאר והמונעת מאיתנו להשקות את העדרים,¹² מה שמסביר את גורלם של אלה אשר אתה מכנה אותם

⁷ עיין רש"י לבראשית יא, לב, על המילים "וַיִּקְרָא חַרְבָּן".

⁸ הרועה דואג לצאן, כלומר מהות תפקידו היא לדאוג לאחרים, כמסורת בית אברהם.

⁹ מאנס שפרבר, 1884–1905, סופר והוגה דעות יהודי ממוצא אוסטרי (ה"ע).

¹⁰ בראשית רבה, ע, י.

¹¹ מאחר שהאדם נברא בחסד גמור, חסד המתפשט ללא תנאי וללא גבול – מושג הגבול זר לו, ולכן הוא איננו נוטה מטבעו לצמצם את עצמו למען קיומו של השני, כך שכל הנבראים נמצאים יריבים זה לזה (ה"ע).

¹² כלומר, להעביר שפע לנבראים (ה"ע).

'נבראים'. אנו יודעים שיחד נוכל, בסוף היום, להסיר את האבן מעל פי הבאר. תפקידנו כרועים הוא לשכך את חרון האף האלוהי על העולם.¹³

וַיֹּאמֶר לָהֶם: הֲיִדְעֶתֶם אֶת לֶכֶן פֶּן נַחֲזֹר? הַשְּׁלוֹם לֹו? הַאֵם לֹא שִׁמְעַתֶּם עַל מִשְׁפַּחַת אֲבֵרָהֶם? הַאֵם אֵינְכֶם מְכִירִים אֶת לֶכֶן בֶּן בְּתוּאֵל בֶּן נַחֲזֹר, אַחֵי אֲבֵרָהֶם? הַאֵם לֹא נֹוֹתְרוּ בְּמִשְׁפַּחַת זֶה מִבְּקִשֵׁי שְׁלוֹם? הַאֵם אֵין אֲצִלֶם תְּקוּוּהָ לְשְׁלוֹם?

וַיֹּאמְרוּ: יִדְעֻנוּ...שְׁלוֹם.¹⁴

דרשיח עקף זה בין תורת ישראל ובין האוטופיה המיואשת של רועי האומות – נמשך מדור לדור, ויימשך עד לאחרית הימים. אך הנה, פתאום, בראות יעקב את רחל,¹⁵ הוא מוצא בעצמו די כוח כדי להרים לבדו את האבן, והוא משקה "אֶת צֵאן לֶכֶן אַחֵי אִמּוֹ".

בסיכום המדרשי התמציתי הזה מתעמתות שתי תפיסות על גאולת האדם. מצד אחד – המסר של יעקב־ישראל הרואה בבעיה המוסרית את הדאגה העיקרית בתולדות האדם. ואכן, מילת המפתח בשיחה זו מבושרת כבר את המסר החוזר של נביאי ישראל: **שְׁלוֹם**. מצד שני – התחושה שקיים חרון אף קדמון. תרבויות רבות חיפשו את המזור שיביא לשיכוכו, ולשם כך הן מציעות אסטרטגיות להשגת הישועה על פי המיתוס, במעטה של תיאולוגיות ואידיאולוגיות מגוונות.¹⁶

עדרים עדרים, ואמת נעדרת

לסיום, ניתן להוסיף לעניין זה את דברי רבי יהודה בגמרא (סנהדרין צז, א):

"תניא ר' יהודה אומר: דור שבן דוד בא בו... האמת נעדרת. אמרי דבי רב [=אומרים בבית מדרשו של רב]: מלמד שנעשית עדרים עדרים והולכת לה".

רבי יהודה חוזר כאן על הנאמר בפרשתנו: מצד אחד – עדרים המובלים על ידי רועים של אמת מנופצת, וכנגדם – **בן דוד**.

¹³ הדברים רומזים לכעס האלים ומלחמתם באדם במיתולוגיות העתיקות, וכן למוטיב של החטא הקדמון בתיאולוגיה הנוצרית (ה"ע).

¹⁴ ה"שלום" של הרועים הוא שלום לקוני, הבא לשים קץ לדרשיח, ותו לא (ה"ע).

¹⁵ התורה קושרת קשר ברור בין אהבת איש ואשתו ובין האהבה בין האחים. פרופ' אליענה אמאדו לויוולנסקי* הייתה רגילה לציין, בדרכה, שיוסף - האח הבכור האוהב את אָחִיו, ובכך שם קץ לקללה של קין - נולד מיעקב ורחל, הזוג היחיד שעליו התורה אומרת שאהבו זה את זה ללא סייג. אמנם בין יצחק ורבקה גם מוזכרת אהבה, אך התורה מוסיפה: "וַיֵּאָהֱבֶהָ, וַיִּנָּחֶם יִצְחָק אַחֲרֵי אִמּוֹ" (בראשית כד, טז). בניגוד לכך, אהבת יעקב את רחל הייתה מראשיתה נקייה מכל מניע אחר: "וַיֵּאָהֱבֶהָ יַעֲקֹב אֶת רָחֵל" (שם כט, יח). המסר חשוב: רק אלו שחיים בצורה עזה את האהבה שבין איש לאשתו, אלו שהאישה הפכה להם לאחות, כבימי האבות,

מסוגלים ללמד את אהבת ה'ע, לחיות אותה ולהעיד עליה. התלמוד מלא במקורות ברורים ומפורשים בעניין זה, במיוחד בפרשנותו לשיר השירים (הערה של מניטו).

* Eliane Amado Lévy-Valensi (1919–2006), אשת הגות דגולה בקרובה ל'אסכולת פריז', שפעלה להתחדשות ההגות היהודית בצרפת אחרי השואה. הייתה מרצה לפילוסופיה בסורבון. אחרי עלייתה ארצה התמנתה לפרופסור לפילוסופיה ולמחשבת ישראל באוניברסיטת בר אילן (ה"ע).

¹⁶ ביסוד כל המיתולוגיות על בריאת האלים, העולם, והאדם, מונחת אימה הרובצת על האדם מפני היש, וכל אסטרטגיות הישועה באות לשכך את האימה הזאת בכל מחיר, כולל קורבנות אדם. הדברים מקבלים ביטוי גם בשפות האירופאיות: המילה panica, למשל, מרמזת על האל פן שמייצג את מציאות הטבע הלא-מעודן (ה"ע).